

“הענשת” חייל המאחר לשמירות בירורים בהלכות נקמה

ראשי פרקים:

- א. הצגת הבעיה
- ב. מקור האיסור
- ג. דיבור ומעשה באיסור נקמה
- ד. צער ממון וצער הגוף
- ה. “הגנה עצמית”
- ו. כפייה על מצוות “ואהבת”
- ז. סיכום

א. הצגת הבעיה

במציאות הצבאית שכיתה מאוד תופעת נקמה. תורתנו ודאי אוסרת רבר זה, אולם יש לברר את גדרו האיסור תוך התייחסות למציאות. לעיתים קורה שחייל מאחר באופן קבוע לשמירות, ובכך מזיק לשומרים שלפניו, וחבריו מחליטים ללמד אותו לקח כדי שלהבא יקום בזמן. לכן, באחד הלילות מחליטים שהשומר הבא לא יקום כלל וכן שאר השומרים, כך שחייל זה ישמור שעות נוספות וילמד להבא לבא בזמן להחליף את השומר. מחד, לכאורה, יש כאן איסור “לא תיקום”. מאידך, אפשר לומר שאין כוונתם לנקום אלא לכופף אותו לשנות את אורחותיו. במאמר זה נדון בצדדי השאלה, וכאמור, בגדרי איסור נקמה.

ב. מקור האיסור

בפרשת קדושים מצאנו: “לא תיקום ולא תיטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה'” (ויקרא יט). רש"י (עה"ת שם) מביא דברי הגמרא (יומא כג ע"א; הובאו גם ברמב"ם הל' דעות פ"ו): “כיצד היא נקימה? אומר לו השאילני מגלך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זוהי נקימה.”
הווי אומר, אסור לאדם לגמול לחבירו במעשה, כנגד מה שעשה לו קודם

לכן. זהו איסור תורה אשר גם אם דשים בו רבים, ואולי בגלל זה, עלינו לעסוק בבירור גרדיו כדי להעמיק את תודעת האיסור.

ג. דיבור ומעשה באיסור נקמה

ברצוני לברר, האם איסור נקמה הוא רק כשאומר בפיו: "כשם שלא השאלתני כך איני משאילך", אבל אם אינו אומר זאת בפיו אלא חושב זאת בליבו ואינו משאילו כנקמה, לא יעבור על האיסור, או שמא גם באופן זה עובר על האיסור כיון שסוף סוף אינו משאילו, כנקמה על שלא השאילו קודם לכן, (וגם כאן, החיילים אינם מחליפים אותו כנקמה, ויהא אסור להם לנהוג כן).

מחד יש לומר, שעובר על האיסור שכן סוף סוף הוא נוקם בחבירומונע ממנו טובה, ומה לי אם אומר זאת בפירוש או לא. מאידך יש לומר שאינו עובר אם אינו אומר כלום, שמשון הגמרא מדויק דדוקא שאומר לו "כמו שלא השאלתני וכו'", ומשמע שאם אינו אומר לו כלום אינו עובר; ועוד שאם עובר בכדאי גונא היה לגמרא להשמיע חידוש גדול יותר, דלא מיבעי כשאומר בפיו דעובר על האיסור, אלא אפילו כשחושב זאת בליבו עובר על האיסור.

יש רוצים לדייק מדברי רבינו יונה ב"שערי תשובה" (שער ג, פרק לח ושם בפירוש "זה השער" לרב בנימין זילבר) דעובר על האיסור אף בלא דיבור וז"ל:

אמר רבותינו איזוהי נקמה? אמר לו איני משאילך כשם שלא השאלתני את שלך. ואיזו היא נטירה? אמר לו הריני משאילך ואיני כמותך שלא השאלתני, ואין העונש בזה על הדיבור אלא על נטירת הלב.

רואים שעיקר האיסור הוא השנאה בלב אף שלא אמר בפיו. אמנם אין זה מוכרח, שכן אפשר לומר שהמשפט הזה בסיום דבריו מתייחס לנטירה בלבד שאכן עיקר איסורה בכך שנטר לו בליבו על המעשה שעשה לו. אבל נקמה שעיקר איסורה לגרום היזק לחבירו ע"י מעשה, יש לומר דצריך גם דיבור ולא די במחשבת הלב כדי לעבור. גם בדברי הרמב"ם שכתב: "וצריך שימחה הדבר מליבו" יש לבאר כנוכח לעיל דשייך רק לאיסור נטירה, אך לא לאיסור נקמה. נמצא שבכדאי גונא אינו עובר על

1. ולפי זה, גם לחיילים יהיה מותר שלא להחליפו בשמירה כשאין אנשים לו מרוע. הערת העורך: קצת קשה, שכן כאן המטרה באי ההחלפה היא חינוכית, שלא יאחר הוא בעתיד, ובהכרח – להשגת המטרה – עליו לדעת למה לא להחליפוהו. מה עוד שודאי יברר, שכן אין מדובר כאן ברשות, אלא בחובה המוטלת עליהם!

איסור נקמה, אך על איסור נטירה עוברי.² אולם אחר החיפוש מצאתי בפירושו הראב"ד על הספרי (מובא בספר "קהלות יעקב", י חלקים, חלק י סי' נד) המתייחס לשאלתנו במפורש: ואם הראשון (המסרב להשאיל) מונעו משום איבה, כל שכן הוא עובר משום לא תשנא את אחיך בלבבך ומשום לא תיקום. ואע"פ שלא הזכיר נקימה בפיו כי הבורא ברוך הוא בוחן פה ורואה כליות.

גם "במסילת ישרים" (פרק יא) כתב: "וענין הנקימה ונטירה ידוע, דהיינו: נקימה להימנע מהיטיב למי שלא רצה להיטיב לו או שהרע לו כבר". הרי שלא הזכיר כלל את ענין הדיבור, וגם אם נמנע מלהשאיל בלי להזכיר שזה כגמול על כך שלא השאילו קודם לכן, עובר באיסור נקמה. נמצא, שאין די במה שהחיילים לא יאמרו לחבירם מדוע אינם מחליפים אותו, בכדי להתיר מעשה זה.

ד. צער ממון וצער הגוף

הנה, נראה שיש לדון בשאלתנו מצד אחר, והוא החילוק שמצאנו בפוסקים בין נקמה הבאה על שחבר ציערו צער הגוף לבין נקמה על צער ממון.

ראשית עלינו להגדיר מקרה זה כצער הגוף. שהרי אין כאן ויכוח כספי אלא הטענה של החיילים דכיון שתבירם מאחר לשמירות נגרם להם צער גדול במיעוט שינה ובתוחלת ממושכה, שצריכים לחכות לו. הנה בצער הגוף מצאנו מחלוקת ראשונים אם יש בכלל איסור נקמה. דעת ה"ספר מצוות גדול" (לא תעשה יג) ורבינו יונה (שערי תשובה שער ג, פרק לח) שאין איסור נקמה אלא בעניני ממון אבל אם מחרפו וכדומה, מותר לחבירו להשיב לו כגמולו. כן מדויק גם כן מהגמרא (יומא כג ע"א) שמתרצת, זה שאסור לזכור הרעות שעושה לו חבירו, היינו, בממונו, משמע שאם ציערו צער הגוף אין איסור נקמה. לפי זה, יהיה מותר לחיילים לעשות לחבירם מעשה נקמה.

אמנם, ספר החינוך (מצוה רמא) סובר שגם אם ציערו צער הגוף יש איסור נקמה, שלא חילק בין הדברים אלא כתב: "שנמנעו לקחת נקמה מישראל, כגון ישראל שקרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים". גם הרמב"ם, שלא הביא חילוק זה בין ממון לצער הגוף, ס"ל דבשניהם יש איסור נקמה.

2. הערת העורך: זאת מנין לנו? (שנטירה שייך גם כשלא ניתן כלל) הדגש כאן מושם על השאלה – האם היה דיבור – ולענין ניתן לשים דגש זהה על השאלה: האם נעשה המעשה? (ואז עובר על נקמה בנדוננו).

בספר "חפץ חיים" (לאוין ח"ט) הביא מחלוקת זו וסיים: "היוצא מדברינו, אם ציערו צערא דגופא, מחלוקת בין הראשונים אם מותר לנקום ממנו, וספיקא דאורייתא לחומרא", לכן עלינו לרון בשאלה זו מצדדים אחרים.

ה. "הגנה עצמית"

בספר "היכל הברכה" (בראשית עמוד קע, לאדמו"ר מקומרנא) מחדש שאיסור נקמה הוא רק אם לא השאילו בעבר, דאז אסור לגמול לו רעה. אבל אם הוא רודף אותו וממשיך בכל עת לחרפו ולגדפו ובתוך כך מבקש ממנו שישאילו חפץ מסוים, אין חבירו חייב להיענות ולהשאילו, והוא אף רשאי לומר לו: "אם תפסיק לחרפני ולרדוף אותי, אשאיל לך ברצון את מבוקשך". וטעם הדבר, כיון שאין כאן נקמה כלל, כי אם "הגנה עצמית" שיפסיק את התקפותיו על חבירו. ואדם רשאי להשתמש ברכושו כדי להגן על עצמו מפני רודפיו. אמנם, כשמפסיקים לרדוף אותה, חייב להשאילו ואסור לו לנקום בהם עוד.

לפי זה, גם החיילים הנ"ל מתגוננים מפני הנהגותיו הגרועות של חבירם, הנהגות שגורמות להם נזק ישיר, לכן מותר להם להגן על עצמם באמצעים הנ"ל.³

ו. כפיה על מצות "ואהבת"

חידוש נוסף הובא שם בענין זה, שהשני, שסירב בתחילה להשאיל, רשאי לומר לראשון: "הגני מוכן להשאילך אם גם אתה תשאיל לי". גם כאן אין זו נקימה, אלא שכופה אותו על מצות "ואהבת לרעך כמוך", ומוכן להשאילו אם גם חבירו מוכן להשאיל מחפציו לאחרים.

יסוד איסור נקמה הוא הרצון לגמול לחבירו על מה שעשה לו, וזהו רצון שלילי שהתורה אוסרת. אמנם אם אומר לו שישאילו רק אם גם הוא ישאיל, אין כאן נקמה כלל, שהרי לא מונע ממנו טובה כלשהיא, והמעשה אינו נובע מרצון רע לנקום ולהרע לחבירו, אלא מרצון טוב לתקן את חבירו תוך הפעלת לחץ באמצעות הרכוש שברשותו, ודבר זה לא אסרה תורה כלל, "והוא היתר ברור ופשוט" (לשון הספר "היכל הברכה").

ולפי זה, מותר לחיילים לומר לחבירם: "אם תקום בזמן לשמירות, נקום גם אנו ונחליף אותך בזמן".

3. ולענין, אין דמיון מספיק בין הנדון לראיה, שכן החייל המאחר אינו עושה כן (בדרך כלל) מתוך כוונה רעה וכי (כאותו רודף המתואר ב"היכל הברכה"), והדבר דאי נובע מקושי, או חוסר תשומת לב וכיו"ב. ובכך לבד, לא בטוח שדי על מנת להחזיר לנקום בו. – הערת העורך. תגובת הכותב: המאמר מתייחס למצב בו התרו באדם פעמים רבות שלא יאחר – והוא בשל: אינו מוכן לתקן דרכיו וממשיך בחוסר איכפתיות להגיע באיתור, ובכך להזיק לשאר החיילים.

ז. סיכום

חיילים הרוצים "להעניש" מי שאינו קם לשמירות ואינו מחליף את חבריו החיילים בזמן יש להם על מה לסמוך. אמנם, רצוי לא להשתמש בדרך זו אלא כמפלט אחרון, וגם אז הכל בתנאי שאין הדבר נעשה מתוך שנאה ונקמנות, אלא מתוך רצון לכפותו לקיים את חובותיו ביושר, ומיד כשיבטיח להתנהג כן, חובה להתייחס אליו כמו שאר החיילים ולהחליפו בזמן".

4. הערת העורך: בהתייחס להערות דלעיל, ל"הצדקת" יש גם נקודות חולשה. לכן – ספק לעניד אם נוכל להחיר איסור תורה על סמך סברות מסופקות. ובמיוחד, כיון שדאי קיימות דרכים נוספים להשפיע על החייל להגיע בזמן. מכל מקום, ההיתר ודאי אינו פשוט, וציע בענין לעניד.

תגובת הכותב: ודאי שאין להחיר איסור תורה על סמך סברות מסופקות. אולם בנדוננו נראה שהסברות מוצקות דיין בכדי לקבוע שאין כאן איסור נקמה. מה עוד שכלל לא ברור שמדובר באיסור תורה אלא לכל היותר ספק איסור תורה, שכן הבאנו לעיל שדבר זה תלוי במחלוקת ראשונים. וגם לראשונים המחמירים הסברנו ממקורות נאמנים שאין בנדוננו איסור כלל. בענין דרכי ההשפעה שצריך להשתמש בכדי להסביר לחייל את חומרת מעשיו, כבר כתבתי שדרך זו היא מפלט אחרון אתר שכלו כל הקיצין, והוה בדרך כלל המצב ביחידות צה"ל.

המלחמה בעולם ובנפש

מי הקשיב סוד שיח רעש מלחמת העולם,
 הטוב והרע בהאבקם על משטר העולמיות,
 אשר בצורה זעירא ונקודתית מתגלה כעין צביון זה בנפשו של אדם,
 במלחמת חייו החיצוניים והפנימיים,
 רב קשב אנו קושבים,
 המלחמה מעוררת גבורה,
 שפעת החיים העולמיים אל הטוב מתגברים,
 על ידי הניגוד העצום של כל התוכן של הרשעה,
 הגימנסטיקה העולמית מאזרתה בגבורה.

(אורות הקודש, ה"ג עמ' קלא)